
УДК 811.161.1'373.21

Юлія Чернобров

Інститут української мови НАН України, м. Київ

ІСТОРИЧНИЙ ПАСПОРТ СИНТАКСИЧНОГО ТЕРМІНА: ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ В XVI — I ПОЛ. XX ст.

У статті окреслено поняття історичного паспорта синтаксичного терміна — дослідницького інструмента, який дозволяє систематизувати відомості про термін на підставі джерел — граматик, словників, наукових статей тощо. Подано загальний огляд їхнього змісту; актуалізовано синтаксичну проблематику та термінологію цих праць. Акцентовано увагу на пріоритетах мовознавців у виборі та використанні тих чи тих термінологічних номінацій. Уперше до аналізу залучено низку українських та закордонних джерел, присвячених синтаксичній будові української мови, яку з ідеологічних причин досі не розглядали в контексті висвітлення історії синтаксичної термінології української мови.

Ключові слова: термін, історичне термінознавство, історичний паспорт терміна, джерела синтаксичних термінів, лінгвістичне джерелознавство, синтаксична термінологія української мови.

Висвітлення історії формування засадничих термінів синтаксису української мови потребує укладання дослідницького паспорта — дослідницького інструмента, який узагальнює відомості про джерело, регіональне поширення та час фіксації певного терміна. Систематизація таких відомостей щодо кожного синтаксичного терміна української мови дозволить надалі використати їх у словнику, який не лише розкриватиме зміст відповідного терміна, а й репрезентуватиме історію його семантики та номінацій. Як приклад наведемо історичний паспорт терміна *означення* (табл. 1).

Укладання історичного паспорта терміна вимагає ретельного опрацювання відповідних джерел, вибір та аналіз яких є важливим етапом дослідження. Наукова дисципліна, яка досліджує лінгвістичні джерела, прийоми їх вияв-

© Ю.А. ЧЕРНОБРОВ, 2017

Таблиця 1

<i>прида́токъ</i>	(Партицький Львів 1873: 130), (Осадца Львів 1876: 171)
<i>прида́ток прикметнико́вий</i>	(Смаль-Стоцький Львів 1893: 136); (Попович Відень 1897: 85), (Курило Львів 1921: 7)
<i>додаток приложний</i>	(Шерстюк Полтава 1907: 6)
<i>опредѣленіе</i>	(Огієнко Київ 1908: 58)
<i>додаток прикметниковий</i>	(Коцовський Львів 1912: 77), (Сімович Раштат 1918: 276), (Наконечний Харків 1928: 237), (Синявський Львів 1941: 183)
<i>слова означувальні</i>	(Нечуй-Левицький Київ 1914: 7)
<i>означувальні частки речення</i>	(Нечуй-Левицький Київ 1914: 4)
<i>пояснення прикметникове</i>	(Огієнко Жовква 1935: 48)
<i>атрибу́т</i>	(Огієнко Жовква 1935: 48)
<i>узгоджені прикметники, числівники, займенники, дієприкметники</i>	(Каганович Київ 1935: 10)
<i>означення</i>	(Грам. терм. 1917: 11), (Залозний Прилука 1917: 12), (Кудрицький 1946: 6), (Загородський Київ 1957: 41)
<i>додатки пояснючі</i>	(Гарайда Унгарь 1941: 107)

лення, вивчення та використання в мовознавчому дослідженні, має назву лінгвістичне джерелознавство [1: 85]. Засновником цього напрямку вважають С.І. Коткова [22], а в Україні теоретичні положення лінгвістичного джерелознавства розпрацювали насамперед Л.Л. Гумецька та В.В. Німчук [10; 30]. Методика опрацювання лінгвістичного джерела деталізована у праці І.А. Казимирової і враховує «зовнішню» (напр., час, місце, мотиви створення джерела тощо) та «внутрішню» (напр., ступінь охоплення мовних ярусів, орієнтація на питому / запозичену лексику, парадигматика й синтагматика мовознавчих понять тощо) критику [21].

Джерельна база синтаксичних термінів української мови — це так звані «вторинні» джерела — граматики, словники, підручники, монографії, наукові статті тощо, тобто мовний матеріал, опрацьований фахівцями-філологами. Тож, джерелами постають: 1) граматики та підручники з української мови; 2) словники та покажчики термінів; 3) монографії та наукові статті.

Вивчення згаданих груп джерел дозволяє об'єктивувати періоди розвитку лінгвістичної термінології, динаміку розвитку окремого терміна в ономасіологічному та семасіологічному аспектах. Спробуємо показати еволюцію термінологічної підсистеми синтаксису, розглянувши згадані групи лінгвістичних джерел.

1. Граматики

У граматиках, виданих до XIX ст., питання синтаксису опрацьовано меншою мірою, ніж морфології і фонетики. Давні слов'янські граматики XVI—XVII ст. не висвітлюють синтаксичні поняття. «Грамматика словен-

ска» Л. Зизанія [15] фіксує лише згадку про синтаксис як розділ граматики. «Грамматіки Славенския правилное Сунтагма» М. Смотрицького (1619) містить визначення терміна *сунтажис*, а також висвітлює *сочиненіє осми частій слова* [45]. Упродовж XVIII ст. граматичні праці українською мовою не виходили.

У XIX ст. центром граматичної думки стають західноукраїнські землі, які підпорядковувалися Австрійському урядові, оскільки у підросійській Україні, окрім праці О.П. Павловського [37], не видано жодної граматики української мови через таємне розпорядження міністра внутрішніх справ Російської Імперії П.О. Валуєва про обмеження видання релігійних, навчальних і освітніх книжок «малоросійською» мовою до Київського, Московського і Петербурзького цензурних комітетів (18 липня 1863 р.), а також видання імператора Олександра II Емського указу (18 травня 1876 р.) про заборону викладати в школах, видавати твори і друкувати будь-які книжки українською мовою [28: 75, 145]. О.П. Павловський не розглядає синтаксичних питань, оскільки не бачить істотних відмінностей між українським і російським синтаксисом: «чемъ сосѣдственнѣ между собою народы, тѣмъ меньше они имѣють таковыхъ между собою отличій» [37: 3]. Тому в аналізі еволюції синтаксичних термінів згаданого періоду зосередимося переважно на західноукраїнських граматиках І.М. Вагилевича [2], Я.Ф. Головацького [6], П.М. Дячана [12], І. Могильницького [4], О.М. Огоновського [35], М. Осадці [36], О.О. Партицького [38], С.Й. Смаль-Стоцького та Т. Гартнера [44], Г. Шашкевича [51].

Початки теоретичного опрацювання синтаксичного рівня української мови засвідчує «Грамматика языка славенорусского» І. Могильницького [4], «Grammatyka języka maloruskiego» І.М. Вагилевича [2], «Грамматика Руского Языка» Я.Ф. Головацького [6]. Автори подають відомості про речення та його члени в українській мові. Їхні номінації позначені впливом російської мови, а також мають польські відповідники.

Розділ про синтаксис (словосочиненіє) «Граматики руского языка» М. Осадці (1862) містить підрозділи, присвячені вивченню простого, складного, підрядного речень та порядку слів у реченні. У цій граматиці зафіксовано спробу творення власних синтаксичних термінів. Друга частина синтаксису згаданої праці «Наука о положеню зложеному» висвітлює теорію складнопідрядного і складносурядного речення, а також типи підрядних частин [36]. «Методична грамматика языка малорусского» П.М. Дячана [12] та «Мала грамматика языка руского основана на подставе читанок для III и IV отряда школ головных в Царстве Аустрии употребляемыхъ jako допомочна книга для учителей и препарандов» Г. Шашкевича [51] майже без змін повторює терміни М. Осадці.

У Львові 1873 р. виходить друком «Грамматика руска для ужитку в школахъ людових в Галичині» О.О. Партицького. *Складна* або *наука о речѣнахъ* доповнена комунікативною диференціацією простого речення [38: 134]. Ширше, ніж у попередніх граматиках, опрацьовано теорію та номінації другорядних членів речення. [Там само: 132, 133]. Терміни з праць

М. Осадці та О.О. Партицького мали великий вплив на термінологію, яку використав О.М. Огоновський у «Граматичі руского языка для шкѣль середнихъ» (1889). В об'ємному розділі про синтаксис з'ясовано загальні питання про речення, члени речення, відмінки, синтаксис займенників, дієслова та частки, складне речення та порядок слів у реченні [35].

Вагомий внесок у розвиток синтаксичної термінології зробили С.Й. Смаль-Стоцький та Т. Гартнер. Їхня граматики [44] була написана на Буковині, надрукована у Львові 1893 р., але мала успіх у Галичині. Під назвою «Граматика руської мови» вона зазнала перевидання 1907, 1914, 1922, 1928 рр. Учені засвідчили власний погляд на речення, яке виконує не лише репрезентативну функцію (слугує для вираження думки), а й комунікативну, що дає підстави стверджувати про актуалізацію комунікативних орієнтацій в аналізі речення. Також у праці поглиблено теорію складного речення, зокрема складнопідрядного, здійснено класифікацію за логіко-граматичним і формально-граматичним принципами. Загалом опрацювання речення займає невелику частину праці, натомість надано великого значення вивченню синтаксису відмінків. «Граматика руської мови» С.Й. Смаль-Стоцького і Т. Гартнера була високо поцінована мовознавцями, зокрема В.І. Сімовичем, який використав термінологію С.Й. Смаль-Стоцького у своїй «Практичній граматиці української мови» [43].

«Методична граматики руської мови», написана В.І. Коцовським та І.М. Огоновським та видана у Львові 1912 р., повторює значну частину синтаксичної термінології граматики С.Й. Смаль-Стоцького та Т. Гартнера. Комунікативні типи речень доповнено різновидами *твердяче* й *заперечаюче* [23: 76]. Терміни на позначення типів підрядних речень представлені з незначними відмінностями від тих, що зафіксовані в граматиці С.Й. Смаль-Стоцького та Т. Гартнера: замість умовні — *услівні*, замість припустові — *припустові*, прислівникове і прикметникове побічні речення об'єднані в один вид — *придаткове* [23: 88]. І.І. Гарайда у «Граматичі руского языка» (1941 р.) також наслідує працю С.Й. Смаль-Стоцького і Т. Гартнера зі збереженням термінології і церковнослов'янської графіки: *реченє, головнѣ части реченя, другоряднѣ части реченя* тощо [5: 105].

На початку XX ст. розвиток синтаксичної науки української мови засвідчено й у східноукраїнських мовознавчих працях після видання «Маніфесту громадянських свобод» 17 жовтня 1905 р. імператором Миколою II та втрати чинності Емського указу [28: 145]. Джерелами синтаксичної термінології першої половини XX ст. постають граматики П.Ф. Залозного [13], Н.А. Кагановича та Г.В. Шевельова [19], О.Б. Курило [24], М.П. Левицького [26], І.С. Нечуя-Левицького [30], В.І. Сімовича [43], Г.П. Шерстюка [52] та ін., а також низки підручників з української мови. Кількісні зміни у термінології постали наслідком докладнішого вивчення синтаксичних явищ, категорій, визначення типів синтаксичного зв'язку, створення класифікацій основної синтаксичної одиниці — речення.

Продовжуючи національні традиції у термінотворчому процесі, закладені західноукраїнськими вченими, граматисти використовують власне-авторські номінації й наполягають на тому, що кожен учений обирає вдалу на його думку термінологію «і тим всім дає матеріал для майбутнього вироблення одностайної найкращої термінології» [52: 3]. У підручнику П.Ф. Залозного «Коротка граматика української мови» (1906 р., доповнені видання 1913, 1917, 1918 р.) вжито новотвори: *слова поклику і вкидні, речення вкидне, бесіда пряма й коса* та ін. [13: 22, 46]. «Коротка українська граматика для школи» Г.П. Шерстюка (1907), призначена для початкової школи, окрім усталених, містить авторські терміни: *додаток наричний, додаток приложний* тощо [53: 6].

За народну основу української мови й термінології виступив І.С. Нечуй-Левицький. «Граматика українського язика», надрукована у Києві (1914), містить синтаксичні терміни, зовсім відмінні від термінології попередників. Автор часто вживає два, а то й три терміни для позначення одного поняття. Розділ *Синтаксис* присвячено вивченню *простого* або *коротенького* і *складчастого речень* [30: 3, 4]. І.С. Нечуй-Левицький намагався відійти від скалькованих термінів: замість терміна *підмет* пропонує вживати *діяльник*, а замість *присудок* — *скажуєме*. [Там само: 7]. Для позначення другорядних членів трапляється використання трьох терміноодиниць: термін *додаток* представлений у граматиці як *додатки, додаткові слова, доповнювальні слова* [Там само: 7–11]. Також представлено класифікації кожного з другорядних членів речення. Наведені вище приклади свідчать про прагнення І.С. Нечуя-Левицького до оригінальності в термінотворчому процесі та народної мовної основи в термінах.

Приклад нетрадиційного терміновживання засвідчено в «Українській граматиці для самонавчання» М.П. Левицького, виданій у м. Ромни (1918). У розділі *Складня* або *Синтаксис* представлено терміни *речення просте* для позначення непоширеного, *складне* — для поширеного [26: 95]; *речення сполучене* — речення складне [Там само: 96]; *речення зложені* — ускладнені [Там само: 116].

«Практична граматика української мови» В.І. Сімовича, що мала два видання — 1918 і 1921 рр. в Наддніпрянській Україні, містить розділ *Складня*, у якому поглиблено теорію речення, його членів та типів. Учений долучає семантичний аспект до характеристики підмета. Класифікацію складнопідрядного й складносурядного вчений повторює за С.Й. Смаль-Стоцьким і Т. Гартнером [43].

Серед граматики першої половини ХХ ст. цінними джерелами постають ті, які з ідеологічних причин не могли бути залучені до наукових розвідок з історичного термінознавства. Зокрема, поза увагою дослідників у радянському мовознавстві залишилися праці О.Б. Курило. Крім систематизації і впорядкування ботанічної номенклатури, медичної та хімічної термінології, О.Б. Курило долучилася до граматичного термінотворення. У «Початковій граматиці української мови», виданій у Львові (1921), дослідниця поглиблює класифікації членів речення, вивчає односкладність,

синтаксично ізольовані компоненти речення (*слова зовні*), однорідні члени речення, синтаксичні конструкції з чужою мовою, вставні речення тощо [25]. Наукова спадщина дослідниці є невід'ємним складником джерельної бази синтаксичної термінології української мови.

Новостворені і традиційні синтаксичні терміни представлені у підручниках 20-х рр. XX ст.: «Українська мова» М.К. Грунського і Г.О. Сабалдира [9], «Українська мова. Практично-теоретичний курс» П.Й. Горещького та І. Шалі [7], самовчитель «Техніка української мови» [18] та «Конспект лекцій з українського правопису й граматики» О.П. Ізюмова [16], «Українська мова» М.Ф. Наконечного [29] та ін.

Джерелом сучасної синтаксичної термінології постає праця «Грамматика української мови: Синтакса» 1935 р. Н.А. Кагановича та Г.В. Шевельова. Автори праці презентували терміни, які є засадничими для сучасного українського синтаксису: речення *просте, складне* [19: 3]; *повне, неповне* [Там само: 19]; *поширене, непоширене* [Там само: 6]; *розповідне, питальне, окличне* [Там само: 6]; *особове й безособове* [Там само: 20], речення *складне складнопідрядне, складносурядне* [Там само: 29], *безсполучникове* [Там само: 54] тощо.

Розгляд граматики завершує праця Ю. Шереха (Ю.В. Шевельова), видана у Мюнхені. Другу частину «Граматики української мови» (1947), написану у співавторстві з Д. Кислицею, присвячено синтаксичним проблемам. Автори свідомо подають спрощені визначення, а якщо терміни прозорі, то вони взагалі відсутні. У цій праці зафіксовано сучасні синтаксичні терміни на позначення понять типів простого речення, граматичного зв'язку, головних і другорядних членів речення, відокремлених членів речення, складного речення: *додаток, означення, обставина, сполучниковий / безсполучниковий зв'язок, супідрядний зв'язок* тощо [52: 41, 59].

2. Словники та покажчики термінів

Із початку XX ст. синтаксичні терміни постають об'єктом лексикографічного представлення. Цінним джерелом, яке підсумовує граматичну термінологію в контексті її історії, є праця І.І. Огієнка «Українська граматична термінологія: Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її» (1908) [34]. За спостереженнями вченого, в Україні постійно точилися і досі точаться суперечки «за форму та термінологію», тому, на його думку, потрібно виходити з такого стану, за якого «що ні письменник, то свій власний правопис, що ні вчений — своя власна термінологія...» [Там само: 2]. Учений систематизував і узагальнив історію української граматичної термінології. Як підсумок здобутків мовознавців автор подав вичерпний довідник граматичних термінів, із яких чимало синтаксичних. Словникові статті презентують терміноваріанти з різних джерел, які подано скорочено:

Синтаксись. Syntaxis.

Сочиненіє словъ — *Смотрицкій, Лучкай.*

Skladnia — *Копч.*

Skladna — *Hanka*.

Словосочинение — *Греч, Ваг., Гол.*

Синтакса — *Србска синт., Р. пр.,*

Словосочиненье — *Ос., Дяч.* і т. д.

І.І. Огієнко здійснив спробу зібрати всі мовознавчі терміни й простежити, як вони змінювалися протягом усіх історичних періодів вивчення граматики української мови. Праця фіксує терміни від граматик Л.І. Зизанія, М.Г. Смотрицького, О.П. Павловського, І.М. Вагилевича, Й.В. Левицького, М.М. Лучкая до сучасних авторів граматичних доробків. Тому список скорочень до словника — це дуже цінна бібліографія для кожного дослідника лінгвістичної термінології, також словникові статті містять номінації з багатьох джерел, які сьогодні недоступні для науковців. Зауважимо, що в радянські часи вчені не мали змоги залучити до джерельної бази своїх праць згаданий словник через екстралінгвістичні фактори. Докладніше про працю І.І. Огієнка [20].

Перекладні словники і термінологічні покажчики у виданнях «Українського правопису» 1918 [47], 1926 [49], 1933 [50], 1946 [48] містять невелику кількість синтаксичних термінів, зокрема тих, що стають загальноприйнятими в граматиках і підручниках української мови. Прагнення унормувати українську наукову мову і застерегти авторів граматик від немотивованого використання термінів, узятих із російської мови, які «з погляду новішої граматики, можуть бути зайві», здійснено в праці під назвою «Граматична термінологія і правопись, ухвалені Комісією мови при Українському товаристві шкільної освіти в Києві» (1917). Кількість термінів, що закріпилися в сучасній синтаксичній термінології, незначна, проте це були перші кроки до її уніфікації: *речення просте / складне, поширене / непоширене, додаток, означення, обстава, діяльник, вислов* та ін. [8: 5]. Також небагато термінів представлено в «Словнику московсько-українському» (1918) В. Дубровського [11]. «Словник російсько-український» О.П. Ізюмова [17] та «Мадярсько-руський словар» (*Magyar-Ruszin szótár*), виданий в Ужгороді 1928 р. [27], містять синтаксичні терміни на позначення головних і другорядних членів речення, типів речення тощо.

3. Монографії та наукові статті

Цінним джерелом фіксації української синтаксичної термінології першої половини ХІХ ст. є видана у Львові монографія М.С. Возняка «Галицькі граматики української мови першої половини ХІХ ст.» (1911). Автор докладно описує змістове наповнення виданих українських граматик і невиданих рукописів, серед яких є ті, що містять чимало синтаксичних термінів. Зокрема «Галицко-русская Грамматика для легчайшого выучения Галицко-русского Юношества сочиненна Гаврійлом Паславським» (1848), описана як «зшиток 33 аркушевих чверток білого паперу оправлений в мягкі обкладинки», містить розділ *словосочинение*. У ньому йдеться про *предложение* та його частини *подлежащее, сказуемое, связку*. Розділ про синтаксис закінчується поділом речення на *простое* і *сложное* [3: 193].

Такі ж терміни для головних членів речення використовує Я.Ф. Головацький у першому розділі «Граматики Руского Языка» 1849 р.

М.С. Возняк також описує рукописну граматику Луки Слугоцького. «Мала граматика галицько-русского азыка до потреби школь народныхъ застосована, не только для всѣхъ въ Галиччинѣ жителей хотащихъ въ короткости освѣдомити ся зъ рускомъ азыкомъ и писмон обокъ польского письма в рускомъ нарѣчу, дуже пожитечна» у розділі *складніе* або *словосочиненіе* містить терміни *предложеніе* або *сенсъ*, *головныкъ* або *подлежащее* (підмет), *оповѣдачь* (присудок), *предмѣтъ оповѣдача* (додаток). *Сенсъ поединчый*, *зложеный* може бути *голи*, або *ослоненіи* або *розширеніи*. Також є згадка про *головніи*, *побочніи*, *попередніи* и *наступніи* речення [Там само: 188]. З наведених прикладів можна стверджувати, що автор намагався створити терміни, близькі до української мовної основи.

Учений фіксує терміни рукопису І. Жуковського під назвою «Грамматика Руского Языка для училищъ народныхъ. Сочиненія І. Жуковського». У частині «*О словосочиненіи*» вміщено терміни-назви різновидів *составовъ* (речення): *прости* або *голи*, *розширеніи* або *убрани*, *скорочени*, *головни*, *прибочни* або *подчинени*, *вставлени*, *стягнени*. Серед членів речення названо *подметъ*, *сказуемое* і *предметъ* [Там само: 246].

У контексті нашого дослідження привертає увагу монографія О.Б. Курило «Уваги до сучасної української літературної мови» (1925), у якій авторка схарактеризувала стилістико-синтаксичні особливості української мови на прикладі народної творчості і красного письменства. Праця має практичний характер і показує суттєві відмінності у слововживанні й поєднанні слів у реченні української та російської мов. Синтаксичні терміни мають синоніми і пояснення, що усуває труднощі у їхньому розумінні: *складня* — *синтаксис*; *предикат* — *присудок* тощо [25: 186]. Авторка покладає сподівання на майбутню усталеність української наукової мови й досягнення відповідного культурного рівня.

Підручник Центральних заочних курсів українознавства під назвою «Підвищений курс української мови» (1931) за науково-методичною редакцією Л.А. Булаховського містив лекції з лексики, фразеології, фонетики, словотвору. М. Перегінець був автором лекцій із синтаксису української мови. У лекції «Синтакса простого речення» вчений розглядає члени речення та різновиди речення: *форми присудковости*, *безформні присудки*, *прикметник-підмет*, *фіктивний підмет*, *інфінітив-підмет*, *рівноцінники* (еквіваленти) *речень* та ін. [39]. «Синтакса складного речення» присвячена питанням типів та форм зв'язку речень [40], а лекція «Синтаксичне вживання граматичних форм» висвітлює проблеми синтаксичних функцій різних частин мови, типів зв'язків та порядку слів [41].

У працях, виданих після 30-х рр., використання українських термінів розцінювали як націоналізм, шкідництво, малокультурність, національну обмеженість і відокремленість від інтернаціональних зв'язків. Проповідники нової ідеології переконували у позитивному впливі запозичених термінів, які нібито дали змогу українській літературній мові

статі на високий рівень розвитку. За таких умов досягнення української науки презентують у закордонних виданнях. У Жовкві виходить друком перший том «Складні української мови» І.І. Огієнка (1935) [32]. Праця висвітлює теоретичні напрацювання синтаксису простого і складного речення, членів речення та порядку слів у реченні. Окремо головні і другорядні члени речення стають об'єктом монографічного представлення другої частини «Складні української мови: Головні й пояснювальні члени речення» [33]. Терміни, зафіксовані у згаданих доробках, яскраво ілюструють реалізацію принципу термінотворення на ґрунті народної мови, а дефініції враховують різноаспектні характеристики синтаксичних одиниць. І.І. Огієнко усвідомлює важливість вивчення синтаксису та існування численних прогалин у теорії, які необхідно заповнити. Для полегшення праці філолога, який досліджуватиме синтаксис, автор подає у першій частині окремих розділ *Складневої бібліографії*, де перелічено багато праць російських, польських, німецьких та чеських учених [32].

Оригінальність випрацювання синтаксису української мови та глибокий підхід до мовних явищ відзначив В.І. Сімович у передмові до праці О.Н. Синявського «Норми української літературної мови» (1941), виданій у Львові. Автор досліджує *синтаксичні пари* (словосполучення) [42: 184], висвітлює їхню природу з позиції *синтаксичної вартості*. Також учений поглиблює вчення про види зв'язку, односкладність [Там само: 203].

Зазначимо також, що через екстралінгвістичні фактори 30-х рр. ХХ ст. значна частина цінних мовознавчих доробків стала недоступною, серед яких чимало праць присвячені синтаксичній будові української мови. Зокрема, йдеться про праці К.Т. Німчинова «Грамматика української мови. Синтаксис» (1934), С.С. Смеречинського «Куди йде українська мова (До питання про предикативний номінатив та предикативний інструменталь в українській мові)» (1928), «Способи відносної (релятивної) сполуки в українській мові» (1929), М.М. Сулими «Лекції з української синтакси» (1928 р.) тощо.

Окрім монографій, джерелами синтаксичної термінології постають наукові розвідки з лінгвістичної проблематики. 1930 р. вийшла перша збірка праць Секції граматики 2-го Сектору живої мови Науково-дослідного інституту мовознавства ВУАН «Збірник секції граматики української мови». У передмові редактор О.Б. Курило окреслила завдання започаткованого видання, яке мало стати «за базу до наукової української граматики» [14: 5]. У першому виданні збірки О.Б. Курило подала працю практичного характеру «Про українські *безпідметові конструкції* з присудковими дієприслівниками на –но, –то» [Там само: 34]. Але через ідеологічні причини видання збірника було припинено.

Вивчення цих джерел важливе для висвітлення еволюції лінгвістичного терміна. Термінологічний матеріал, вибраний з аналізованих праць, дозволяє укласти історичні паспорти синтаксичних термінів, що об'єктивує історію формування синтаксичної термінології української мови, окреслення її періодизації та уточнює внесок мовознавців у її становлення та розвиток.

1. *Блинова О.И.* О предмете лингвистического источниковедения / О.И. Блинова // Языки и топонимия Алтая. — Барнаул, 1981. — С. 83–89.
2. *Вагилевич І.М.* Грамматика языка малорусского в Галиции. — Львів, 1845. — 181 с.
3. *Возняк М.С.* Галицькі граматики української мови першої половини XIX століття / М.С. Возняк. — Львів, 1911. — 340 с.
4. *Возняк М.С.* Філологічні праці І. Могильницького / М.С. Возняк // Українсько-руський архів — Львів, 1910. — т. 5. — 240 с.
5. *Гарайда І. І.* Грамматика русского азыка / І.І. Гарайда. — Унгарь : Выдана Подкарпатского Общества Наукъ, 1941. — 146 с.
6. *Головацький Я.Ф.* Грамматика русского азыка / Складена Яковом Головацьким. — Львов, 1849. — Ч. 6. — 1849. — 226 с.
7. *Горецький П.Й.* Українська мова : практично-теоретичний курс / П.Й. Горецький, І. Шаля. — К. : Книгоспілка, 1929. — 336 с.
8. Граматична термінологія і правопись, ухвалені Комісією мови при Українському т-ві шкільної освіти в Києві. — К. : Друк. Укр. Центр. ради, 1917. — 18 с.
9. *Грунський М.К.* Українська мова. Фонетика. Морфологія. Синтакс. Фразеологічний словник: порадник для самонавчання / М.К. Грунський, Г.О. Сабалдир. — 2-ге доп. вид. — К. : Час, 1926. — 156 с.
10. *Гумецька Л.Л.* Принципи створення історичного словника української мови / Л.Л. Гумецька. — К. : Вид-во Ан УРСР, 1958. — 24 с.
11. *Дубровський В.* Словник московсько-український / В. Дубровський. — К. : Рідна мова, 1918. — 542 с.
12. *Дячан П.М.* Методична граматики языка малоруського / П.М. Дячан. — Львів: Ставропіг. ін.-т., 1865. — 142 с.
13. *Залозний П.Ф.* Коротка граматики української мови / П.Ф. Залозний. — Ч. II : Синтаксис. — К. : Друк. 1-ої Київської Друкарської Спілки. — 1913. — 90 с.
14. Збірник секції граматики української мови / За ред. О.Б. Курило. — Кн. I. — К., 1930. — 233 с.
15. *Зизаній Л.І.* Граматики словенська / Факсимільне вид. : Вилно, 1596. — К. : Наук. думка, 1980. — 185 с.
16. *Ізюмов О.П.* Конспект лекцій з українського правопису й граматики / О.П. Ізюмов. — К., 1926. — 51 с.
17. *Ізюмов О.П.* Російсько-український словник / О.П. Ізюмов. — К. : Книгоспілка, 1926. — 656 с.
18. *Ізюмов О.П.* Техніка української мови / О.П. Ізюмов. — К., 1926. — 191 с.
19. *Каганович Н.А.* Граматики української мови / Н.А. Каганович. — К. : Рад. школа, 1935. — Ч. II : Синтаксис / [упоряд. : Н.А. Каганович, Г.В. Шевельов]. — 1935. — 158 с.
20. *Казимиrowa І.А.* І. Огієнко — засновник української історичної термінографії / І.А. Казимиrowa // Українська мова. — № 1. — 2015. — С. 36–49.
21. *Казимиrowa І.А.* Історична термінографія в контексті лінгвістичного джерелознавства // Мова і культура (Науковий журнал). — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. — Вип. 17. — Т. II (170). — С. 265–270.
22. *Котков С.И.* Лингвистическое источниковедение и история русского языка / С.И. Котков. — М. : Наука, 1980. — 293 с.
23. *Коцовський В.І.* Методична граматики руської мови для IV класи шкіл 5- і 6-класових / В.І. Коцовський, І.М. Огоновський. — Львів : Накладня вид-ва шкільних книжок, 1912. — 98 с.
24. *Курило О.Б.* Початкова граматики української мови / О.Б. Курило. — Л. : Поділля, 1921. — Ч. 2. — 40 с.
25. *Курило О.Б.* Уваги до сучасної української літературної мови / О.Б. Курило. — К. : Книгоспілка, 1925. — 248 с.
26. *Левіцький М. П.* Українська граматики для самонавчання / М. П. Левіцький. — Ромни : Молодик, 1918. — 159 с.
27. *Малярсько-руський словарь = Magyar-Ruszin szótár* / під рад.: Е. Бокшая, Ю. Ревая, Др. Мих. Брашайка. — Ужгород : Друкарня оо. Василян, 1928. — 516 с. — (Выдання Педаг. Т-ва Подкарпатской Руси в Ужгороде ; число 32).

28. Малий словник історії України / відпов. ред. В. Смолій. — К. : Либідь, 1997. — 464 с.
29. *Наконечний М.Ф.* Українська мова / М.Ф. Наконечний. — Х. : Рух, 1928. — 260 с.
30. *Нечуй-Левицький І.С.* Граматика української мови / І.С. Нечуй-Левицький. — К. : Друкарня І.І. Чоколова, 1914. — Ч. II. — 94 с.
31. *Німчук В.В.* Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції (проект) / В.В. Німчук. — К., 1995. — Ч. I. — 34 с.
32. *Огієнко І.І.* Складня української мови / І.І. Огієнко. — Жовква : Друкарня О.О. Василян, 1935. — Ч. I. — 195 с.
33. *Огієнко І.* Складня української мови / І.І. Огієнко. — Жовква : Друкарня О.О. Василян, 1938. — Ч. II. — 239 с.
34. *Огієнко І.* Українська граматична термінологія : Історичний словник української граматичної термінології передмовою про історію розвитку її / І. Огієнко. — К. : Друкарня 1-ї Київської друк. спілки, 1908. — 79 с.
35. *Огоновський О.М.* Граматика руского языка для школь середныхъ / О.М. Огоновський. — Львів, 1889. — 118 с.
36. *Осадца М.* Граматика руского языка / М. Осадца. — Львів : Ставропіг. ін.-т., 1876. — 238 с.
37. *Павловський А.* Граматика малороссийского наречия или Грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малороссийское наречие от чисто русского языка / А. Павловський. — СПб., 1818. — 114 с.
38. *Партицький О.О.* Граматыка руска для ужитку в школах людowych в Галичині / О.О. Партицький. — Львів : Ц. к. накл. Шк. книжок, 1873. — 174 с.
39. *Перегінець М.* Синтакса простого речення: Лекція IX / М. Перегінець // Підвищений курс української мови / [за ред. Л. Булаховського]. — Х. : Інв.-Друк, 1931. — 32 с.
40. *Перегінець М.* Синтакса складного речення: Лекція X / М. Перегінець // Підвищений курс української мови / [за ред. Л. Булаховського]. — Х. : Інв.-Друк, 1931. — 48 с.
41. *Перегінець М.* Синтаксичне вживання граматичних форм: Лекція VI / М Перегінець // Підвищений курс української мови / [за ред. Л. Булаховського]. — Х. : Інв.-Друк, 1931. — 46 с.
42. *Синявський О.Н.* Норми української літературної мови / О.Н. Синявський. — Львів, 1941 — 363 с.
43. *Сімович В.І.* Практична граматыка української мови / В.І. Сімович. — Раштат, 1918. — 584 с.
44. *Смаль-Стоцький С.Й.* Руска граматыка / С.Й. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. — Львів : З друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1893. — 182 с.
45. *Смотрецкий М.* Грамматіки Славенския правильное Сунтагма / Факсимильное издание 1619 г. с науч. исслед. — К. : Наук. думка, 1979. — 248 с.
46. *Сулима М.М.* Українська фраза : Коротенькі начерки : Посібник та підручник для профшкіл і педвузів / М.М. Сулима. — Х. : Рух, 1928. — 102 с.
47. Український правопис. Ч. I : Словничок / Склав Ан. Ніковський. — К. : Вид. т-ва «Час», 1918. — 65 с.
48. Український правопис. — К., 1946. — 246 с.
49. Український правопис. — Харків : Держ. вид-во України, 1926. — 95 с.
50. Український правопис. — Харків : Рад. школа, 1933. — 87 с.
51. *Шашкевич Г.* Мала граматыка языка руского основана на подставе читанок для III и IV отряду школ головных в Царстве Аустрии употребляемых jako допомочна книга для учителей и препарандов [Текст] / Г. Шашкевич. — В Вєдни : Накладом сочинителя, 1865. — 235 с.
52. *Шерех Ю.* Граматыка української мови : Посібник для гімназії. Ч. 2 : Синтакса / Ю. Шерех, Д. Кислиця. — Мюнхен : Українська трибуна, 1947. — 86 с.
53. *Шерстюк Г.П.* Коротка граматыка для школи / Г.П. Шерстюк. — Полтава : Український учитель, 1907. — Ч. I. — 64 с.

Статтю отримано 20.04.2016

Yulia Chernobrov

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

**HISTORICAL PASSPORT OF SYNTACTIC TERM:
TERMINOLOGICAL SOURCES (16th — the first part of 20th cent.)**

The article deals with the notion of historical passport of syntactic terms. It is a kind of scientific instrument which helps to organize term's data according to the special sources. Historical passport presents the formation of Ukrainian syntactic terminology. It is necessary to find terminological units in scientific works in order to create it. The main source groups of Ukrainian syntactic terminology are analyzed in this article. They are so called "secondary" sources, some language material which is researched by specialists philologists. The source base consists of grammar manuals, dictionaries, textbooks on Ukrainian language, monographs, scientific articles etc. It is stated that source study gives the opportunity to present the main periods of linguistic terminology development and dynamics of a particular term development according to onomasiological and semasiological aspects. The contexts of syntactic terminology sources which belong to 16th — the first part of 20th century were described; it was actualized syntactic problematic and terminology in scientific works under consideration; the attention is focused on the linguists' priorities in selection and use of certain terminology nominations. The main tendency of term creating — national language base — in the West Ukrainian and the East Ukrainian works on Ukrainian language and Ukrainian Syntax are mentioned. In this article it is involved for the first time a number of Ukrainian and foreign sources on the syntactic structure of Ukrainian, which haven't been considered in the context of the history of Ukrainian syntactic terminology because of nonlinguistic ideological reasons. Powerful examples of author terminology are presented in this research. Also it is shown linguistic works that use for the first time basic concepts of modern Ukrainian Syntax. Some aspects of Source Study methodology is implemented, such as inner (focus on specific / borrowed vocabulary, paradigmatics and syntagmatics of linguistic concepts, etc) and outer (time, place, aims, etc) source critic.

Keywords: *term, historical terminology, historical passport of syntactic terms, sources of syntactic terminology, linguistic Source Study, Ukrainian syntactic terminology.*

Мовна мозаїка

ЧИ ДІСТАЮТЬ ВІЙСЬКОВІ ПОРАНЕННЯ?

Щодня із засобів масової інформації дізнаємося, скількох військових поранено на Сході України. У цих повідомленнях звучить дієслово *дістати* в різних його формах, напр.: *Двоє військових дістало поранення; Дістали поранення — двоє; Один військово-службовець дістав поранення.* Проте вживати його із цим значенням не доречно, бо воно передбачає докладання зусиль, аби щось здобути, знайти (*дістати гроші, дістати хліба*), подолання труднощів, аби отримати що-небудь потрібне, очікуване (*дістати допомогу, дістати підтримку*). У ситуації з пораненням не йдеться про докладання зусиль, його зазнають від когось. Тому правильно вживати: *Чотирьох військових поранено; Четверо військових — поранено; Чотири військові — поранені; Четверо — поранених; Четверо зазнали поранення; Чотирьох поранило міною; Одного військового поранено; Одного — поранено; Один — поранений; Один зазнав поранення* та ін.

Катерина Городенська